

Slobodan Branković, *Nezavisnost slobodoljubivih,
Velika istočna kriza i Srbija 1875-1878,*
Beograd 2000, str. 642

S obzirom na to da se u sveukupnoj istoriji čovečanstva nije vojevalo (prema nekim istraživanjima), svega - dva veka, i da su ratovi, po posledicama, uistinu preusmeravali tok razvoja pojedinih naroda pa i celokupne civilizacije, jasno je zašto su ratni sukobi oduvek bili jedan od glavnih predmeta interesovanja istorijske nauke. Ratovi, kao prekretnice u životima naroda, bili su ono što je najviše zaokupljalo pažnju istoričara. Upravo zaslugom (ili krivicom) povjesničara, i kod laika je stvorena neka vrsta Pavlovljevog refleksa, pa su, na pomen istorije, prve asocijacije - ratna zbivanja.

Budući da je u nauci toliko pažnje posvećeno vojnoj istoriji, čini se kao da je na temu ratova i ratovanja već sve napisano i sve poznato, pa čak i da postoji izvesna zasićenost čitalaca literaturom ove vrste. Utoliko više što njeni autori uglavnom pišu stereotipno i suvoparno, na način koji može privući samo istinske zaljubljenike priča o ljudskim nesrećama, patnjama i stradanjima. Pred nama je, međutim, knjiga koja pokazuje da je o ljudskoj destruktivnosti moguće pisati inovativno, uzbudljivo i zanimljivo. Reč je o drugom izdanju obimnog i luksuzno opremljenog dela Slobodana Brankovića, objavljenom povodom dva milenijuma hrišćanstva. Prvo izdanje pojavilo se 1998. povodom 120 godina od međunarodnog priznanja nezavisnosti Srbije i Crne Gore na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Velika istočna kriza, koja je započela 1875. godine ustankom u Bosni i Hercegovini, da bi se potom nastavila srpsko-turskim ratom, za srpski narod je, imajući u vidu njen ishod, bila od izuzetnog značaja. Okončanjem krize, odnosno rata protiv Turaka, Srbija je postala nezavisna država sa teritorijalnim proširenjem: u njen sastav ušla su četiri okruga - niški, pirotski, vranjski i toplički. Ipak, iako su događaji iz ovog perioda izazivali veliku pažnju istraživača, što je rezultovalo i velikim brojem relevantnih radova, do sada nije bilo integralne studije o ovoj temi. Knjiga Slobodana Brankovića je prvo takvo delo, a napisana je na osnovu arhivske građe Vojnoistorijskog instituta, Arhiva Srpske akademije nauka i umetnosti, Arhiva Istorijskog instituta SANU, Arhiva Srbije i porodičnih arhiva potomaka srpskih ratnika, kao i na temelju objavljenih izvora i sve postojeće literature o ovoj temi.

Knjiga se sastoji od dva dela, gotovo jednaka po obimu. U prvom delu autor je dao podrobnju sintezu srpsko-turskog ratovanja. U drugom, Branković je prikupio tekstove poznatih svetskih i domaćih umetnika, književnika i mislilaca o srpsko-turskom ratu, dao portrete istaknutih pojedinaca, posrednih i neposrednih učesnika ovog rata, kao i druge zanimljive priloge.

Iako je, kao što Branković ističe u zaključku, sticanje nezavisnosti jedan od

velikih datuma koji postoje u istoriji svih naroda i država, a rat male Srbije protiv moćnog Otomanskog carstva glavna tema ove knjige, *Nezavisnost slobodoljubivih* nije samo delo o srpskom vojevanju. Ono je - što moramo istaći - i mnogo više od toga. Pažljivi čitalac se, naime, ne može oteti utisku da je ovo knjiga i o srpskom društvu, o srpskom seljaku i njegovom mentalitetu, o srpskoj političkoj i vojnoj eliti. O svemu ovome autor je progovorio možda opširnije i više nego što mu je bila prvobitna namera. I to je jedan od velikih kvaliteta ovog dela.

Kakve impresije o Srbiji uoči rata protiv Turske dobijamo na osnovu Brankovićeve knjige? Pre svega, da je reč o zemlji velikih htenja i skromnih mogućnosti. Htenja su joj nalagala da se upusti u rat čak i protiv nadmoćnijeg protivnika, kako bi nastavila proces integracije srpskog naroda, a više nego skromne mogućnosti i racionalno poimanje stvarnosti govorili su da se ne treba upuštati u avanturu neizvesnog ishoda. Poluvekovni život Srbije u miru uticao je na otupljivanje ratničkog duha seljaštva, vezanog za zemlju. Srpski seljak bio je spreman da se brani, ali ne i da, bez neposrednog razloga, napada, pogotovo ne silu kakvu je u njegovoj svesti, a i objektivno, još uvek predstavljalo Tursko carstvo. S druge strane, u delu javnog mnjenja postojalo je snažno ratno raspoloženje. Branković ističe negativnu ulogu pripadnika sedme sile - novinara - koji su huškali na rat stvarajući lažnu sliku o srpskoj premoći nad Otomanskim carstvom. „Patriote”, zapravo besposličari koji su po kafanama bistrili politiku i svakoga ko je bio protiv olakog upuštanja u rat žigosali kao izda-

jnika srpstva - koga, dak, treba streljati! - bili su u narodu, prema Brankovićevim istraživanjima, među retkim pobornicima radikalnog načina rešavanja srpskog nacionalnog pitanja. Neslaganja su postojala i u državnom vrhu: knez Milan Obrenović bio je u početku protiv rata, a vlada za rat, zastupajući tezu da Srbija mora ostati na visini svoje uloge srpskog Pijemonta koji, i po cenu najvećih žrtava, treba da pomaže ugrožene delove srpstva.

Reč je, naravno, o vrlo složenoj situaciji koja nije ostavljala mogućnosti za jednostavna rešenja. Srpsko društvo našlo se u ozbiljnoj moralnoj dilemi: stradanje u ime uzvišenog cilja ili očuvanje biološke snage naroda. Opređeljujući se, kao i mnogo puta u svojoj istoriji, za „carstvo nebesko”, Srbi su i u ovom ratu pokazali, kao što možemo zaključiti na osnovu Brankovićeve studije, jednu karakterističnu crtu svog mentaliteta - sklonost improvizaciji. Nedostatak oficira, neobučenost narodne vojske, zastarelo naoružanje - to je ono čime su Srbi mogli da se „pohvale” pred milion odlično organizovanih, do zuba naoružanih i nezamislivo svirepih turskih vojnika. U svakom slučaju, Velika istočna kriza bila je jedan veliki test za srpski narod, i to ne samo za onaj iz Srbije, već i za Srbe u Austro-Ugarskoj. Branković je u svojim istraživanjima pokazao, između ostalog, da je srpski narod tokom vekova uspeo da sačuva osećanje duhovnog jedinstva, bez obzira na države po kojima je bio rasut sticajem istorijskih okolnosti. U vreme srpsko-turskog rata, naime, u Srbiju su stizali mnogi Srbi, dobrovoljci, prvenstveno iz Austro-Ugarske.

Branković piše o srpskim ofanzivama i povlačenjima, o porazima i poredama. Babina Glava, Šumatovac, Đunis, Bela Palanka, Pirot, Niš, Vranje, Samokovo - sve su to mesta na kojima su vođene odlučne bitke u kojima su Srbi polagali živote za čast i slobodu i koje zauvek moraju ostati u sećanjima njihovih potomaka. Brankovićevi junaci su srpski seljaci-ratnici, ali i ruski oficiri, engleske bolničarke, dobrovoljci iz celog sveta, svi oni koji su se, vođeni idealima ili avanturističkim duhom, okupili da pomognu jednoj zemlji i njenom narodu. Zahvaljujući ubedljivoj interpretaciji i lepom stilu Slobodana Brankovića, kada zaklopi korice njegove knjige, čitalac će se još dugo sećati pukovnika Rajevskog, generala Černjajeva, kneginje Šehovskaje, gospođe Sadovski, kapetana Brauna, Musina Puškina (rođaka znamenitog ruskog pesnika), anonimnog japanskog oficira, i drugih znanih i manje znanih aktera ovog rata. Nezaboravne su i reči mudrog Jovana Ristića da je nezavisnost za državu isto što i sloboda za čoveka, a samoubistvo bezrazložno poniženog srpskog majora Stevana Velimirovića, a potom i njegovog ađutanta, primer je koji pokazuje da je Srbija 19. veka radala i vaspitavala autentične ličnosti, istinski velike, časne i dostojanstvene ljude.

Brankovićeva knjiga, međutim, nije samo knjiga o srpskoj hrabrosti i slobodoljubivosti, već i knjiga o užasnim srpskim stradanjima. Pre samo stotinak godina (a to je, ako razmišljamo u malo opštijim razmerama, bilo - juče), na našem prostoru dešavali su se najstrašniji zločini, ispunjeni jezivom maštovitošću pred kojom zastaje dah. U knjizi se, na primer,

pominje slučaj devojčice koja se stalno onesvešćuje jer je svojim očima gledala kako Čerkezi deru kožu njenog oca! A kada se srpska vojska, posle San-Stefanskog ugovora, morala povući iz oslobođenog Vranja, očajni Vranjanci su zapomažući molili vojnike da ih ne ostavljaju na milost i nemilost svirepom neprijatelju.

Osim detaljnog opisivanja ratnih operacija, raspoloženja domaće i svetske javnosti i svih ostalih elemenata neophodnih za razumevanje tako kompleksnog zbivanja kao što je oslobodilački rat Srbije 1876-1878, Slobodan Branković je u svojoj knjizi dao prostora i korifejima ljudske duhovnosti (koji su to ne samo u svom vremenu, nego i *sub specie aeternitatis*), kao što su Lav Tolstoj, Viktor Igo, Fjodor Dostojevski ili Petar Iljič Čajkovski. Svi oni su bili i te kako inspirisani srpskom borbom i hrabrošću. Bolje „advokate“ Srbija u to vreme zaista nije mogla imati, a ni danas joj ne bi bio na odmet glas jednog Viktora Igoa: „...jedan narod ubijaju. Gde? U Evropi. Ima li svedoka za to. Jedan jedini, ceo svet.“ Čajkovski je, pak, komponovao „Srpsko-ruski marš“, Tolstoj je u liku grofa Vronskog ovekovečio pukovnika Rajevskog (koji je tako postao prototipska ličnost jednog od najznačajnijih romana svetske književnosti *Ana Karenjina*), a Dostojevski je u dnevniku zabeležio zanimljivu opservaciju mladog, oduševljenog Rusa dobrovoljca o Srbima kao ljudima blagog srca, od kojih su pojedini dezertirali sa fronta samo zato što su puni ljubavi za svoju kuću i svoje porodice, te žele da im se vrata. Dragoceni su i portreti istaknutih pojedinaca, srpskih vojskovođa i otoman-

skih komandanata, a sudbine najneobičnijih ratnika srpske vojske, pristiglih sa svih strana sveta, među kojima je bila i jedna žena (proslavljena Žana Markus - srpska Jovanka Orleanka), Slobodan Branković je izdvojio u posebno poglavlje. Zatim, tu su i odlomci o Srbima i Srbiji iz zapisa učesnika ratnih zbivanja, a jedno poglavlje je posvećeno i spomenicima podignutim u čast poginulih junaka. Branković nam je i na tom mestu dao odličan materijal za razumevanje srpskog mentaliteta: budući da je prvo podignut spomenik ruskim dobrovoljcima, potom spomen-crkva pukovniku Rajevskom (o trošku majke poginulog), a tek tridesetih godina 20. veka spomen-crkva svim palima u borbi za slobodu, očigledno je da Srbi više uvažavaju tuđe nego sopstvene žrtve.

Nastojeći da pokaže da ratna zbivanja i te kako mogu biti u funkciji kulture, odnosno da, pored destruktivnog, mogu imati i konstruktivno dejstvo - kao inspiracija stvaraocima (setimo se samo Pikasove „Gernike”), Branković je, čini nam se, na nekim mestima otišao i malo dalje nego što je trebalo: iako sama po sebi zanimljiva, priča o nastanku Kapetan-Mišinog zdanja predstavlja udaljavanje od teme. Bilo bi korisnije da je autor umesto nje, nešto više rekao, na primer (ukoliko mu je bilo moguće da istraživački do-

segne), o ulozi slobodnih zidara u započinjaju i organizovanju srpsko-turskog rata 1876.

U svoje delo Slobodan Branković je uneo i tekstove brojnih proklamacija, proglasa, izjava i drugih izvora (između ostalog i tekstove San-Stefanskog i Berlinskog ugovora), kao i potresni „Memoar o zločinima u srpsko-otomanskom ratu 1876”. Tu su i podaci o poginulim i ranjenim, kao i veliki broj crteža i fotografija (na čak 150 strana), koje oživljavaju epohu i doprinose lepoti knjige. Na kraju ove studije nalazi se i jedna velika „Istorisko etnografsko geografska mapa Srba i srpskih (jugoslovenskih) zemalja u Turskoj i Austriji” iz 1873, čiji je autor Miloš Milojević.

Nezavisnost slobodoljubivih je knjiga oslobođena naučnog aparata, što, uz euridiciju autora (pisac navodi, u situacijama kada smatra da je to svrsishodno, i ubedljivo, tzv. „autoritete” od Voltera do K. G. Junga), koja se diskretno provlači kroz delo, olakšava njeno čitanje. Za srpski narod bi u ovom istorijskom trenutku bilo ne samo poželjno već i neophodno, da knjige kao što je *Nezavisnost slobodoljubivih* postoje i u prevodima na velike svetske jezike. Time bi za aktuelna pitanja bilo više razmevanja i dobre volje.

Mr Sofija BOŽIĆ